

عوامل و زمینه‌های مؤثر در پیروزی عملیات بیت‌المقدس (کربلای ۳)

رضا شاهقلیان قهفرخی^۱

تاریخ دریافت: ۹۸/۰۴/۲۰

تاریخ پذیرش: ۹۸/۰۷/۰۷

چکیده

در حالی که اشغال خرمشهر توسط عراق به‌عنوان آخرین و مهم‌ترین برگ برنده این کشور برای وادار ساختن ایران به شرکت در هرگونه مذاکرات صلح تلقی می‌شد، آزادسازی این شهر می‌توانست سمبل تحمیل اراده سیاسی جمهوری اسلامی ایران بر متجاوز و اثبات برتری نظامی‌اش باشد. بر همین اساس، با توجه به این‌که منطقه عمومی غرب کارون آخرین منطقه مهمی بود که هم‌چنان در اشغال عراق قرار داشت، از یک‌سو فرماندهان نظامی ایران برای انجام عملیات در این منطقه اشتراک نظر داشتند، و از سوی دیگر عراق نیز که طراحی عملیات آزادسازی خرمشهر را پس از عملیات فتح‌المبین قطعی و مسجل می‌پنداشت، با در نظر گرفتن اهمیت این شهر و جایگاه آن در دفاع از بصره، به‌ضرورت حفظ این منطقه معتقد بود.

با نظر به عملیات موفقیت‌آمیز بیت‌المقدس در سال ۱۳۶۱، می‌توان هدف از این پژوهش را، بررسی عوامل و زمینه‌های مؤثر در پیروزی عملیات بیت‌المقدس عنوان نمود. با توجه به ماهیت عنوان مقاله و در مسیر پاسخگویی به پرسش اصلی، در این پژوهش از روش توصیفی-تحلیلی جهت بررسی موضوع استفاده شده است و از نظر نوع تحقیق در دسته پژوهش‌های کاربردی قرار دارد. روش و ابزار گردآوری اطلاعات و داده‌ها نیز به شیوه کتابخانه‌ای-اسنادی و به شکل فیش‌برداری و نیز استفاده از منابع اینترنتی و همچنین بررسی مصاحبه با صاحب‌نظران این حوزه می‌باشد.

با تجزیه و تحلیل پرسش این مقاله که عبارت است از: «عوامل و زمینه‌های مؤثر در پیروزی عملیات بیت‌المقدس کدامند؟» می‌توان پاسخ روشنی برای آن و پرسش‌های فرعی مرتبط ارائه نمود. بعد از بررسی و تحلیل عملکرد دو سازمان سپاه پاسداران انقلاب اسلامی و ارتش جمهوری اسلامی ایران و نیز تجزیه و تحلیل طرح‌ریزی، سازماندهی و هدایت و کنترل در این عملیات، می‌توان گفت نتایج تحقیق نشانگر آن است که همکاری، هماهنگی و اتحاد بین یگان‌های این دو سازمان به محوریت و فرماندهی مشترک در قرارگاه کربلا و نیز ریسک فرماندهی، اصل غافل‌گیری دشمن و سرعت بالای نیروهای عمل‌کننده باعث شد که چنین عملیات بزرگی با موفقیت، صد در صد به نتایج خود برسد.

کلید واژه‌ها: دفاع مقدس، عوامل و زمینه‌های پیروزی، سپاه پاسداران، ارتش ج.ا.ا، عملیات بیت‌المقدس.

مقدمه

عملیات بیت‌المقدس یکی از گسترده‌ترین و با ارزش‌ترین نبردهای دوران دفاع مقدس و یکی از دوازده عملیات بزرگ و مؤثر ایران در طول ۸ سال دفاع مقدس محسوب می‌شود. قبل از انجام این عملیات، سه نبرد مؤثر و بزرگ به‌منظور بیرون راندن ارتش بعثی از سرزمین‌های اشغالی ایران و تجزیه قوای دشمن، صورت گرفت. این عملیات قدرت جمهوری اسلامی ایران را در به دست گرفتن ابتکار عمل و سازماندهی گسترده داوطلبان مردمی در جبهه‌های جنگ نشان داد. این سه عملیات که انجام آنها، موجب تحول عظیمی در جبهه‌های جنگ گردید، اراده ایران را برای بیرون کردن قوای متجاوز دشمن از سرزمین‌های خود، نشان داد. عملیات ثامن‌الائمه که در ۵ مهر سال ۱۳۶۰ صورت گرفت به محاصره شهر آبادان پایان داد و قوای دشمن را از شمال این شهر به غرب رودخانه کارون، عقب راند. عملیات طریق‌القدس که در آذرماه ۱۳۶۰ در منطقه غرب شهر سوسنگرد در استان خوزستان انجام گرفت، به آزادسازی شهر بستان منجر شد و یگان‌های ارتش بعثی را تا مرز چزابه، عقب راند. عملیات فتح‌المبین که در هفته اول فروردین سال ۱۳۶۱ در غرب شهرهای شوش و دزفول اجرا شد، نزدیک به ۲۵۰۰ کیلومتر مربع از خاک کشور را آزاد کرد و اطمینان به پیروزی را در نیروهای رزمنده ایران به وجود آورد. در جریان این نبرد، غنائم زیادی به دست آمد که از آنها در عملیات بیت‌المقدس استفاده شد. مهمات به‌جا مانده از دشمن در این عملیات، بخش عمده‌ای از نیازمندی‌های پشتیبانی آتش، یگان‌های عمل‌کننده در عملیات بیت‌المقدس را تأمین نمود. انجام این نبردها، توان فکری فرماندهان را تقویت نمود و موجب طرح‌ریزی‌های بسیار دقیق همراه با خلاقیت و نوآوری گردید و با به غنیمت گرفتن برخی از تجهیزات دشمن به گسترش یگان‌های رزمی جدید در صحنه نبرد، افزود.

نهایتاً پس از پایان عملیات فتح‌المبین بلافاصله برنامه‌ریزی و تلاش برای طرح‌ریزی و اجرای عملیات بیت‌المقدس آغاز شد. تقریباً از روز ۸ فروردین ۱۳۶۱ که نبردهای فتح‌المبین به پایان رسید، گروه طرح‌ریزی سپاه و ارتش عملاً طرح‌ریزی عملیات بیت‌المقدس را آغاز کرد و نخستین جلسه مشترک فرماندهان سپاه و ارتش در تاریخ ۱۳۶۱/۱/۱۰ برگزار شد. دو گروه طرح‌ریزی جداگانه سپاه و ارتش، نزدیک به بیست روز پس از فتح‌المبین برنامه‌ریزی‌های خود را انجام داده و طرح‌های عملیاتی را آماده کردند. سپس اعضای این دو گروه در قرارگاه مرکزی و مشترک

ارتش و سپاه به نام قرارگاه کربلا حاضر شده و در حضور فرمانده کل سپاه و فرمانده نیروی زمینی ارتش، طرح‌ها و پیشنهادهای خود را در مورد انتخاب راه کار بهینه مطرح کردند. در نهایت دو راه کار مقدماتی و اصولی در جلسات هم‌اندیشی و نشست‌های طرح‌ریزی مشترک به شرح ذیل ارائه گردید: یکی حمله از جاده اهواز - خرمشهر و دیگری عبور عمده نیروها از رودخانه کارون.

بیان مسأله

در حالی که اشغال خرمشهر توسط عراق به‌عنوان آخرین و مهم‌ترین برنده این کشور برای وادار ساختن ایران به شرکت در هرگونه مذاکرات صلح تلقی می‌شد، آزادسازی این شهر می‌توانست سبب تحمیل اراده سیاسی جمهوری اسلامی بر متجاوز و اثبات برتری نظامی‌اش باشد. بر همین اساس، با توجه به این که منطقه عمومی غرب کارون آخرین منطقه مهمی بود که هم‌چنان در اشغال عراق قرار داشت، از یک سو فرماندهان نظامی ایران برای انجام عملیات در این منطقه اشتراک نظر داشتند، و از سوی دیگر عراق نیز که طراحی عملیات آزادسازی خرمشهر را پس از عملیات فتح‌المبین قطعی و مسجل می‌پنداشت، با در نظر گرفتن اهمیت این شهر و جایگاه آن در دفاع از بصره، به‌ضرورت حفظ این منطقه معتقد بود. از این رو، بلافاصله پس از اتمام عملیات فتح‌المبین، در حالی که قوای ارتش عراق در منطقه عمومی خرمشهر تقویت می‌شد، به تمام یگان‌های تحت امر قرارگاه مرکزی کربلا دستور داده شد تا ضمن بازسازی و تجدید قوا، به شناسایی و طراحی عملیات پردازند. لذا در چهلمین روز از بهار سال ۱۳۶۱ و پس از گذشت حدود یک‌ماه از پایان عملیات فتح‌المبین، به‌منظور فرصت ندادن به دشمن، بزرگ‌ترین تهاجم قوای اسلام برای پایان دادن به اشغال خوزستان از سوی ارتش بعثی صدام، آغاز گردید. این عملیات که در دومین سال حمله ارتش بعثی عراق به خاک ایران انجام شد و حدود ۲۵ روز به طول انجامید و به‌عنوان بزرگ‌ترین موفقیت قوای ایران در دوران جنگ تحمیلی تبدیل شد، چرا که توانست خرمشهر را پس از ۵۷۵ روز اشغال، آزاد نماید و پرچم جمهوری اسلامی ایران را بالای گلدسته مسجد جامع آن شهر خونین به اهتزاز در آورد.

اما دغدغه محقق از این مقاله بررسی این مسئله است که با توجه به مشترک بودن نقش سپاه پاسداران انقلاب اسلامی و نیز ارتش جمهوری اسلامی ایران در این عملیات (بیت‌المقدس)،

هر کدام از این سازمان‌ها چه عملکردی در عملیات مذکور داشته و نقش و سهم هر کدام از آنها در این عملیات چقدر می‌باشد. لذا با بررسی هر کدام از این سازمان‌ها نقش و عملکرد آنها در عملیات بیت‌المقدس روشن خواهد شد و نیز سایر عوامل و زمینه‌های پیروزی در عملیات مذکور مورد واکاوی قرار خواهد گرفت.

هدف تحقیق

با نظر به عملیات موفقیت‌آمیز بیت‌المقدس در سال ۱۳۶۱، می‌توان هدف از این تحقیق را، بررسی نقش سپاه پاسداران انقلاب اسلامی و ارتش جمهوری اسلامی ایران و نیز عملکرد این دو سازمان را در عملیات پیروزمندانه بیت‌المقدس بیان نمود و این که هر کدام از این سازمان‌ها چقدر در پیروزی این عملیات نقش داشتند.

پرسش‌های تحقیق

پرسش اصلی

عوامل و زمینه‌های مؤثر در پیروزی عملیات بیت‌المقدس (کربلای ۳) کدامند؟

پرسش‌های فرعی

- ۱- خصوصیات بارز و فنی طراحی عملیات بیت‌المقدس کدامند؟
- ۲- ارزیابی مقایسه میان اهداف با نتایج و دستاوردهای عملیات بیت‌المقدس چیست؟

روش تحقیق

با توجه به ماهیت موضوع و در مسیر پاسخ‌گویی به پرسش‌های تحقیق، در این مقاله از روش توصیفی-تحلیلی جهت بررسی موضوع استفاده شده است و از طریق منابع و اسناد موجود به بررسی پرسش‌های پژوهش پرداخته شده است. روش توصیفی-تحلیلی عبارت است از اینکه محقق علاوه بر تصویرسازی آنچه هست به تشریح و تبیین دلایل چگونه بودن و چرایی وضعیت مسأله و ابعاد آن می‌پردازد. محقق برای تبیین و توجیه دلایل، نیاز به تکیه‌گاه استدلالی محکمی دارد. این تکیه‌گاه از طریق جستجو در ادبیات و مباحث نظری تحقیق و تدوین گزاره‌ها فراهم می‌شود (حافظ‌نیا، ۱۳۹۴: ۷۱). روش و ابزار گردآوری اطلاعات و داده‌ها نیز به شیوه کتابخانه‌ای-

اسنادی، منابع اینترنتی و رجوع به اسناد و مدارک و نیز بررسی مصاحبه های مربوط به این عملیات توسط صاحب نظران به این عملیات می باشد. لذا در این روش با مطالعه چندین کتاب، فصلنامه تخصصی، مقالات و تحقیق دیگر پژوهشگران به شیوه فیش برداری و جستجو در فضای اینترنت اطلاعات مورد نیاز جمع آوری گردیده و سعی شده است، تجزیه و تحلیل داده ها به صورت کیفی صورت پذیرد و به سؤال های پژوهش با بررسی مصاحبه های ارائه شده پاسخ مناسبی داده شود.

ادبیات نظری تحقیق

۱- مفهوم شناسی

۱-۱- دفاع مقدس

به مجموعه مجاهدت ها، حماسه ها، پایمردی ها و فعالیت های متنوعی که ملت شریف و مسلمان ایران و نیروهای مسلح جمهوری اسلامی ایران در طول هشت سال (۲۸۹۶ روز) در برابر تهاجم رژیم بعث عراق به خاک ایران اسلامی انجام داده اند و در این امتحان الهی سربلند و پیروز بیرون آمدند دوران دفاع مقدس می گویند (نوروزی، ۱۳۸۵: ۳۴۶).

در تعریف دیگر می توان گفت: دفاع مقدس هشت ساله ملت ایران حامل فرهنگ و ویژگی های روان شناختی و جامعه شناختی ویژه ای است که آن را از سایر نبردها و جنگ های متعارف، به استثنای نبردهای قهرمانان صدر اسلام متمایز می سازد. فرهنگ و ادبیاتی که در دفاع مقدس تولید شد، آمیزه ای از حماسه و عرفان بود و درون مایه آن باورهای دینی و اندیشه دفاعی اسلام بود که حضرت امام علیه السلام در تبیین و تولید این فرهنگ و ادبیات نقشی تعیین کننده دارد. تبیین، حفظ و توسعه این فرهنگ به عنوان یکی از مهم ترین مؤلفه های قدرت نرم یک کشور، برای بهره برداری از آن در جنگ های آینده ضرورتی جدی است (ابراهیمی، ۱۳۹۴: ۶).

در متون دینی ما واژه ای به نام جنگ یافت نمی شود، ولی از واژه جهاد فی سبیل الله... بسیار یاد شده است. نخستین آیه ای که درباره مشروع و مجاز بودن جنگ در قرآن کریم آمده است در بردارنده این حقیقت است که مسلمانان از آن اذن قتال یافتند که مورد ستم و تجاوز قرار گرفته اند (سوره حج، آیه ۳۹)؛ بنابراین از این آیه و دیگر آیات از این دست می توان یافت که مؤمنان در برابر تجاوزگران و جنگ با آنان فراخوانده شده اند و آنچه در اسلام مقدس و ارزشمند تلقی

می‌شود «دفاع» است و آنچه نامقدس و نکوهیده شده «تجاوز» است (باقری، بی تا: ۴)؛ اما دفاع مشروع در عصر ما و در حماسه بزرگ دفاع مقدس، رزمندگان خدا باوری شرکت داشتند که با انگیزه دفاع از مکتب، انقلاب و سرزمین خویش و با اعتقاد راسخ به برحق بودن راهشان، هجوم و تجاوز دشمن را پاسخی محکم و درخور دادند. آنان به راه و هدفشان ایمان داشتند و بر این باور بودند که در این رویارویی چون مورد هجوم و تجاوز قرار گرفته‌اند مورد ستم بوده؛ بنابراین، در جبهه حق‌اند و ستمگر و متجاوز در جبهه باطل؛ حضرت امام خمینی علیه السلام اسوه و پیشوای رزمندگان بارها بر این نکته تأکید می‌ورزیدند که: «جنگ ما جنگ دفاعی است و این دشمن است که به ما تهاجم کرده است؛ ما با کسی سر جنگ نداریم؛ اما نمی‌توانیم در مقابل تجاوز دشمن بعضی ساکت بنشینیم و تن به ستم بدهیم (صحیفه نور، ج ۱۵: ۱۰۱). هشت سال دفاع مقدس مرهون زحمات و جان‌فشانی ملت بزرگ ایران به رهبری پرچمدار معنویت و عدالت و آزادی‌خواهی دوران، حضرت امام خمینی علیه السلام است. دوران دفاع مقدس بدون تردید از مهم‌ترین رخدادهای تاریخ معاصر ایران و بزرگ‌ترین و طولانی‌ترین جنگ جهان در آخرین سده هزاره دوم میلادی است. درباره جنگ هشت‌ساله عراق علیه ایران تاکنون صدها گزارش، تحلیل و تألیف داخلی و خارجی به رشته تحریر درآمده است اما به دلیل گستردگی دامنه این رخداد و لایه‌های متنوع و ابعاد آن، هم‌چنان نیازمند واکاوی ابعاد نامشکوک بسیاری از رخدادها و آن هستیم. این موضوع به جنگ ایران و عراق منحصر نمی‌شود و تاکنون درباره جنگ‌های جهانی اول و دوم، هزاران تألیف، تولیدات هنری و سینمایی انبوه، راه‌اندازی موزه‌های متعدد انجام پذیرفته است (هیرو، ۱۳۹۰: ۱۰).

۱-۲- عملیات بیت‌المقدس

به نبردی که با شرکت یگان‌های عمده از نیروهای بسیجی مردمی، سپاه پاسداران انقلاب اسلامی، جهاد سازندگی و همچنین ارتش از تاریخ دهم اردیبهشت ماه تا سوم خرداد ماه ۱۳۶۱ به مدت ۲۵ روز در جنوب غربی اهواز انجام گرفت گفته می‌شود. این نبرد یکی از درخشان‌ترین کارنامه‌های عملیاتی نیروهای مسلح ایران بر علیه متجاوز به شمار می‌رود که علاوه بر پایان دادن به ۱۹ ماه اشغال نظامی قسمتی از حساس‌ترین نقاط خوزستان، ضربه‌ای قاطع به نیروهای متجاوز عراق و توان و میل جنگجوی او وارد آورد (بختیاری، ۱۳۸۰). در مرحله طرح‌ریزی نام این طرح

عملیاتی کربلای ۳ بود. ولی نام عملیات آن را بیت المقدس گذاشتند. انتخاب این نام متناسب با شرایط زمانی و اهداف عملیات و همچنین پیش بینی نتایج آن بود. یکی از دلایل انتخاب این نام، عبارت از این بود که برای رسیدن به خط دفاعی مطمئن، ادامه عملیات تا رسیدن به ساحل شط العرب در داخل خاک عراق ضروری بود. رزمندگان اسلام با انتخاب این نام می خواستند علاقه خود را به قدس شریف نشان بدهند. برخی از تحلیل گران معتقد بودند که ممکن است هم زمان با اجرای این عملیات، ارتش رژیم صهیونیستی به کشور لبنان حمله کند؛ بنابراین نام این عملیات به گونه ای انتخاب شد که بیان گر آرمان های جمهوری اسلامی در دفاع از قدس شریف و مردم فلسطین باشد (علایی، ۱۳۹۱: ۶).

۲- منطقه عملیات بیت المقدس

منطقه نبرد عملیات بیت المقدس، سرزمینی است هموار بین شهرهای اهواز و خرمشهر تا منطقه مرزی بین دو کشور ایران و عراق که از سه جهت، در محاصره موانع طبیعی مثل رودخانه و هورالهویزه قرار داشت و از سوی دیگر، محدود به مرزهای بین المللی بود. منطقه عمومی عملیات بیت المقدس در میان چهار مانع طبیعی محصور است و به ترتیب از شمال به رودخانه کرخه نور، از جنوب به رودخانه اروند، از شرق به رودخانه کارون و از غرب به هورالهویزه و شط العرب منتهی می شود (درودیان، ۱۳۷۷: ۱۰۰). زمین منطقه به خاطر وجود موانع طبیعی از چهار سمت به هم پیوسته و مستطیل شکل می باشد و همواره برای دو کشور ایران و عراق دارای ارزش استراتژیک بوده است. به همین دلیل فرماندهان نظامی عراق نسبت به پدافند این منطقه از خود حساسیت نشان می دادند و دفاع از خرمشهر را به عنوان سد دفاعی بصره می دانستند.

علاوه بر این منطقه عملیاتی بیت المقدس در مقایسه با منطقه عملیاتی فتح المبین از ویژگی های آشکاری برخوردار بود. فقدان عارضه و ناهموازی در زمین منطقه، گستردگی وسعت منطقه و موانع طبیعی مانند رودخانه کارون و کرخه از جمله این ویژگی ها محسوب می شد. در مجموع منطقه مزبور به جز جاده نسبتاً مرتفع اهواز - خرمشهر، فاقد عارضه حساس دیگری جهت پدافند بود. در نتیجه زمین منطقه به دلیل مسطح بودن برای مانور زرهی مناسب بود، اما برای حرکت نیروهای پیاده به دلیل وجود دید و قرار گرفتن آنها در معرض تیر مستقیم مناسب نبود. نقاط

حساس و استراتژیک منطقه شامل بندر و شهر خرمشهر، پادگان حمید، جفیر، جاده آسفالته اهواز - خرمشهر، شهر هویزه، رودخانه کارون، رودخانه شط العرب و رودخانه کرخه نور می‌شود.

در بعضی از نقاط جبهه که رودخانه یا موانع طبیعی وجود نداشت، مثل منطقه بین جاده اهواز - خرمشهر تا رودخانه کارون در نزدیکی‌های پادگان حمید و روستای سیدعبود تا جبهه شمالی جنوب اهواز نیز، آب‌گرفتگی‌هایی به‌منظور جلوگیری از پیشروی‌های دشمن، در اوایل تهاجم قوای ارتش بعثی به سمت اهواز، ایجاد شده بود. پس از عملیات فتح‌المبین، دشمن به‌منظور تقویت موانع خود، بر میزان و حجم این آب‌گرفتگی‌ها افزود؛ بنابراین در چنین شرایطی، آب‌گرفتگی به‌عنوان یک مانع طبیعی بزرگ برای نیروهای دشمن به حساب می‌آمد و عبور از آن را برای نیروهای خودی غیر ممکن می‌ساخت. پس در عمل یگان‌های دشمن در پشت این موانع طبیعی و چنین رودخانه‌هایی استقرار یافته و آرایش گرفته بودند (بختیاری، ۱۳۸۰).

چنین شرایطی موجب شده بود تا برای حمله به مواضع دشمن، عبور از این دو رودخانه و این موانع طبیعی، یکی از الزامات طرح‌ریزی عملیات باشد. با توجه به مدت ۲۰ ماهه استقرار قوای دشمن در این اراضی، زمان کافی برای احداث استحکامات و سنگرهای مناسب و نیز ایجاد موانع مصنوعی از قبیل گسترش میدان‌های مین متعدد و متنوع و همچنین برپایی سیم‌خاردهای حلقوی و رشته‌ای، در اختیار یگان‌های دشمن قرار گرفته بود؛ بنابراین برای طرح‌ریزی عملیات، می‌بایستی عبور از این موانع طبیعی و مصنوعی به‌طور هم‌زمان مدنظر قرار گیرد. میزان موانع مصنوعی ایجاد شده از سوی دشمن در همه خطوط جبهه‌ها یکسان نبود. در برخی از مواضع پدافندی مثل روبه‌روی اهواز و کرخه‌کور، دارای قوت و شدت بیشتری بود. اطراف کارون از شدت کمتری برخوردار بود. دشمن در ساحل رودخانه کرخه‌کور به رودخانه چسبیده بود و عرض رودخانه کارون بیش از آن بود که امکان فعالیت را در غرب آن به نیروهای خودی بدهد. زمین این منطقه عملیاتی صاف و کم‌عارضه بود که برای واحدهای زرهی و مکانیزه دشمن، بسیار مناسب و مساعد به نظر می‌رسید و قدرت مانور وی را افزایش می‌داد. از سوی دیگر، این منطقه برای نیروهای خودی که عمدتاً متکی به یگان‌های پیاده بودند، شرایط نامساعدی را فراهم می‌کرد؛ بنابراین می‌توان گفت که شرایط زمین به نفع دشمن و بر ضد توان نیروهای خودی بود (سوداگر، بی‌تا).

۳- استعداد رزم دشمن و منطقه گسترش آن

تا قبل از عملیات بیت المقدس، این منطقه تحت امر سپاه سوم ارتش بعثی قرار داشت و یگان های ارتش بعث برای دفاع از خرمشهر و منطقه عمومی جنوب اهواز در مناطق ذیل مواضع ایجاد کردند:

۳-۱- لشکر ۶ زرهی از جنوب رودخانه کرخه کور تا هویزه؛

۳-۲- لشکر ۵ مکانیزه از غرب اهواز تا روستای سید عبود؛

۳-۳- لشکر ۱۱ پیاده از سید عبود تا خرمشهر (تیپ های ۲۲، ۴۸ و ۴۴ از لشکر ۱۱ پیاده،

مأمور حفاظت از خرمشهر بودند)؛

۳-۴- تیپ ۱۱۳ گارد مرزی حفاظت شهر خرمشهر؛

۳-۵- لشکر ۹ زرهی جهت احتیاط منطقه غرب ایستگاه حسینی؛

۳-۶- لشکر ۳ زرهی برای احتیاط منطقه شمال خرمشهر تا ایستگاه نود؛

۳-۷- تیپ ۱۰ زرهی گارد ریاست جمهوری احتیاط سپاه سوم در منطقه خرمشهر؛

۳-۸- تیپ ۳۳ نیروی مخصوص جهت احتیاط خرمشهر (درویدان، ۱۳۸۰: ۲۲۰).

در مجموع می توان گفت که دشمن در این منطقه حدود ۴۱ گردان زرهی و ۳۸ گردان مکانیزه داشت. هر گردان از حدود ۳۴ دستگاه تانک یا نفربر تشکیل شده بود و ۴۰ گردان پیاده و ۳۰ گردان توپخانه صحرائی، در اختیار داشت؛ بنابراین حدود ۲۷۰۰ دستگاه تانک و نفربر و نزدیک به ۴۰۰۰۰ نیروی پیاده و ۵۰۰ قبضه توپ از سوی دشمن در این منطقه گسترش یافته بود (رشید، ۱۳۷۹).

در مراحل بعدی عملیات استعداد ارتش بعث عراق به شرح زیر افزایش یافت: لشکر ۷ پیاده از سپاه یکم در شمال به سپاه سوم در بصره ملحق و در آخرین مرحله وارد عمل شد و دو تیپ ۱۷ زرهی و ۲۴ مکانیزه از لشکر ۱۰ زرهی از منطقه شرفانی به منطقه شلمچه آمده و در پاتک شلمچه نیز حضور داشتند (جعفری، ۱۳۸۴: ۶۵).

دشمن در منطقه عملیات بیت المقدس دو نوع آرایش دفاعی را در دستور کار خود قرار داد و منطقه گسترش خود را به دو قسمت تقسیم نمود:

۱- پدافند عمومی: در شمال منطقه یعنی در حاشیه رودخانه های کارون، کرخه کور تا

هورالهیوز، عراق با استفاده از فرصت یک سال و نیمه پس از آغاز جنگ، با تدابیر مهندسی، موانع و استحکامات شکست‌ناپذیری را ایجاد کرده بود. این منطقه تا جاده اهواز - خرمشهر و ضلع غربی کارون امتداد داشت و ناحیه آب‌گرفتگی منطقه آب تیمور تا ایستگاه آه‌ورا در بر می‌گرفت و تا شمال خرمشهر یعنی سد بند ادامه پیدا می‌کرد.

۲- پدافند ویژه: در آستانه عملیات بیت‌المقدس، دشمن اقدام به احداث خاکریز در غرب کارون و ایجاد موانع نمود و علاوه بر آن یک سری مواضع دفاعی ویژه در شهر خرمشهر از طریق تخریب مناطق مسکونی و طراحی میادین مین و ایجاد سه رده دفاعی در شمال این شهر به وجود آورد (سپاه پاسداران، ۱۳۷۸) ارتش بعث با سایر استحکامات و میادین مین و نیز احداث کانال از مواضع اشغالی خود در منطقه خرمشهر محافظت می‌کرد و حتی موانع ضدهلی برن در داخل شهر و حومه آن ایجاد نمود؛ به نحوی که در مجموع، خرمشهر به صورت دژی تسخیرناپذیر در آمده بود. مقاومت در خرمشهر از راهبردهای اساسی فرماندهی سپاه سوم ارتش بعثی بود (جعفری، ۱۳۸۴: ۶۵).

۴- سازمان رزم و استعداد خودی

نکته مهم در سازمان رزم این عملیات همکاری نزدیک سپاه و ارتش بود که در طول دوران جنگ نظیر نداشت. ایران در ناکامی‌های متعدد در سال‌های اولیه جنگ و آزادسازی مناطق اشغالی وارد مرحله نوینی شد و منطق نبرد و نگرش دفاعی آن بالاخص درباره چگونگی عملیات‌های محدود، نیمه گسترده و گسترده متحول گردید. سازمان رزم جدید بر پایه حضور نیروهای مردمی در قالب سازمان سپاه پاسداران در کنار ارتش جمهوری اسلامی ایران شکل گرفت و سبب تحول استراتژی نظامی ایران و پیروزی‌های نظامی از نیمه دوم سال ۱۳۶۰ شد.

قرارگاه‌ها. قرارگاه مرکزی کربلا (قرارگاه مشترک سپاه و ارتش) به فرماندهی مشترک سردار محسن رضایی فرمانده کل سپاه و امیر شهید علی صیاد شیرازی فرمانده نزا. **قرارگاه نصر.** به فرماندهی مشترک سردار شهید حسن باقری فرمانده لشکر ۵ نصر و امیرحسین حسینی سعدی فرمانده لشکر ۲۱ حمزه.

سازمان رزم قرارگاه نصر:

نصر ۱: تیپ ۱ لشکر ۲۱ حمزه از ارتش و تیپ ۷ ولی عصر علیه السلام از سپاه؛
نصر ۲: تیپ ۲ لشکر ۲۱ حمزه از ارتش و تیپ ۲۷ محمدرسول الله صلی الله علیه و آله از سپاه؛
نصر ۳: تیپ ۳ لشکر ۲۱ حمزه از ارتش و تیپ ۴۶ فجر از سپاه؛
نصر ۴: تیپ ۴ لشکر ۲۱ حمزه از ارتش بعنوان احتیاط قرارگاه نصر؛
نصر ۵: تیپ ۲۳ نوهده از ارتش و تیپ ۲۲ بدر از سپاه؛
۱ گردان از تیپ ۳۰ زرهی سپاه و شش گردان توپخانه نیز تحت امر قرارگاه نصر بودند (حبیبی، ۱۳۷۹: ۴).

قرارگاه فتح. به فرماندهی مشترک سردار غلامعلی رشید فرمانده لشکر ۳ فتح سپاه و امیر شهید مسعود منفرد نیایکی فرمانده لشکر ۹۲ زرهی اهواز.

سازمان رزم قرارگاه فتح:

فتح ۱: تیپ ۱ لشکر ۹۲ زرهی از ارتش و تیپ ۱۴ امام حسین علیه السلام با هفت گردان پیاده؛
فتح ۲: تیپ ۲ لشکر ۹۲ زرهی از ارتش که به عنوان نیروی احتیاط قرارگاه فتح بود؛
فتح ۳: تیپ ۳ لشکر ۹۲ زرهی از ارتش و تیپ ۸ نجف اشرف با هفت گردان پیاده؛
فتح ۴: تیپ ۵۵ هوابرد و تیپ ۳۷ زرهی و گردان ۱۵۱ از ارتش و تیپ ۲۵ کربلا از سپاه با هفت گردان پیاده؛
دو گردان از تیپ ۳۰ زرهی سپاه تحت امر فرماندهی قرارگاه فتح و در مجموع هشت گردان توپخانه تحت امر قرارگاه فتح بود.

قرارگاه قدس. به فرماندهی مشترک سردار احمد غلامپور، فرمانده لشکر ۱ قدس و امیر سیروس لطفی، فرمانده لشکر ۱۶ زرهی قزوین.

سازمان رزم قرارگاه قدس:

قدس ۱: تیپ ۱ لشکر ۱۶ زرهی با دو گردان تانک و دو گردان مکانیزه از ارتش و تیپ ۳۱ عاشورا با هفت گردان پیاده از سپاه؛
قدس ۲: تیپ ۲ لشکر ۱۶ زرهی با دو گردان تانک و دو گردان مکانیزه از ارتش و تیپ ۲۱ امام رضا علیه السلام با هشت گردان پیاده از سپاه؛
قدس ۳: تیپ ۳ لشکر ۱۶ زرهی با دو گردان تانک و یک گردان مکانیزه از ارتش و تیپ

۳۷ نور با هشت گردان پیاده از سپاه؛

قدس ۴: تیپ ۵۸ ذوالفقار با چهار گردان پیاده و یک گردان تانک از ارتش و تیپ ۴۱ ثار الله با هفت گردان پیاده از سپاه؛

قدس ۵: یک گروهان از گردان ۲۵۴ تانک از ارتش و تیپ ۴۳ بیت المقدس با هشت گردان پیاده از سپاه و همچنین

۱ گردان تانک از تیپ ۳۰ زرهی و شش گردان توپخانه نیز تحت امر قرارگاه قدس بود.

قرارگاه فجر. سازمان رزم قرارگاه فجر: متشکل از تیپ ۳ لشکر ۷۷ خراسان از ارتش و تیپ‌های ۱۷ علی ابن ابیطالب علیه السلام و ۳۳ المهدی علیه السلام و ۳۵ امام سجاده علیه السلام از سپاه که از منطقه فکه به خرمشهر مامور و در مرحله سوم و چهارم وارد عملیات شدند. تیپ مستقل ۳۰ زرهی سپاه: این تیپ با ۵ گردان زرهی به عنوان احتیاط قرارگاه کربلا قرار گرفت و گردان‌های این تیپ در ۴ قرارگاه نصر، فتح، فجر و قدس اجرای مأموریت می‌کردند. یک گردان در احتیاط قرارگاه کربلا ماند که در شلمچه آسیب جدی دید (جعفری، ۱۳۸۴: ۶۷).

در این عملیات سپاه ۱۰۰ تا ۱۲۰ گردان نیرو در قالب تیپ (ولی با استعداد لشکر) وارد عملیات کرد، که در مقایسه با عملیات ثامن الائمه، تنها در فاصله ۹ ماه، توان رزمی سپاه نزدیک به ۱۰ برابر رشد و افزایش را نشان می‌داد (دروودیان، ۱۳۹۱: ۵۴).

رزمندگان جهاد سازندگی هم با حدود ۱۰۰ دستگاه ماشین‌آلات مهندسی و سایر امکانات و کمک‌ها در عملیات حضور فعالی داشتند. در این عملیات، ارتش دارای ۶۳ دستگاه ماشین‌آلات مهندسی و سپاه نیز دارای ۶۰ دستگاه بود. کار احداث ۳ پل PMP روی رودخانه کارون در شب اول عملیات نیز بر عهده نیروی زمینی ارتش قرار گرفته بود (دروودیان، ۱۳۷۶).

۵- طراحی مانور عملیات بیت المقدس

بلافاصله پس از اتمام عملیات فتح‌المبین در تاریخ ۱۳۶۱/۱/۱۰، جلسه مشترکی با حضور فرماندهان با تجربه سپاه و ارتش تشکیل شد و به کلیه یگان‌ها ابلاغ گردید که طی دو هفته بازسازی یگان‌ها، آمادگی برای عملیات را داشته و نتیجه را اعلام نمایند. در پی درک دقیق و تحلیل صحیح فرماندهان عالی‌رتبه از شرایط موجود و ضرورت تعجیل در اجرای عملیات جدید، تلاش ویژه برای آمادگی، شتاب چشمگیری به خود گرفت، چرا که هرگونه تعلل، با توجه به

فرارسیدن فصل گرما در منطقه جنوب و هوشیاری دشمن، قریب الوقوع بودن عملیات ارتش عراق را در پی داشت و نادیده گرفتن ضرورت ها و شرایط آن زمان، فرصت ها را هدر می داد و در نتیجه عواقب جبران ناپذیری را به دنبال داشت. ضمن اینکه آشفتگی روانی ایجاد شده به دنبال ضربات ناشی از عملیات کاملاً موفق فتح المبین دشمن را در موقعیت بحرانی قرار داده بود و اجرای هر چه سریعتر عملیات در چنین شرایطی ضریب موفقیت را افزایش می داد. به طور کلی دو راه کار از سوی فرماندهان سپاه و ارتش به منظور اجرای عملیات بیت المقدس پیشنهاد شد:

۱ - تهاجم به دشمن با اتکا به جاده اهواز - خرمشهر از منطقه نورد اهواز. فرماندهان ارتش، اتکا به جاده اهواز - خرمشهر و تهاجم از شمال به جنوب را بهترین راه کار برای انجام عملیات می دیدند.

۲ - عبور از رودخانه کارون و رسیدن به جاده اهواز - خرمشهر. راه کار دوم عبور از رودخانه کارون به عنوان تلاش اصلی بود که فرماندهان سپاه آن را پیشنهاد کردند. این پیشنهاد را فرمانده کل سپاه، سرلشکر محسن رضایی مطرح کرد. وی بر این باور بود که در صورت عبور از رودخانه کارون و تصرف منطقه حسینی، نیروهای خودی بر نقطه سرکوب منطقه مسلط خواهند شد و موقعیت دشمن در جبهه شمالی، در خرمشهر و در شرق بصره متزلزل می شود. مهم ترین ویژگی مثبت این طرح، غافل گیر کردن نیروهای دشمن نسبت به سمت تک و عدم استقرار آنها در مواضع بود، ضمن اینکه نیروهای خودی نیز بر خلاف آرایش دشمن وارد زمین منطقه می شدند و سریع تر به اهداف خود به ویژه خرمشهر می رسیدند (درودیان، ۱۳۸۰: ۲۲۲).

هر یک از راه کارهای فوق محاسن و معایب خاص خود را داشت. در مجموع با توجه به ویژگی های مثبت این طرح، پیشنهاد عبور از رودخانه کارون مورد توافق نهائی فرماندهان و طراحان نظامی قرار گرفت.

مرحله بندی طرح عملیات: عملیات بیت المقدس در ۴ مرحله طرح ریزی شد:

مرحله اول: گرفتن یک سرپل بزرگ؛

مرحله دوم: حرکت به سمت خرمشهر از مسیر جاده اصلی و از سمت شمال غربی آن شهر؛

مرحله سوم: رسیدن به مرز بین المللی؛

مرحله چهارم: عبور از مرز تا رسیدن به عارضه طبیعی برای پدافند مطمئن در کنار

اروندرو (علایی، ۱۳۸۶: ۲۲).

در ادامه سه قرارگاه قدس، فتح و نصر در سه محور، عهده‌دار تک گسترده به دشمن و یک قرارگاه به صورت احتیاط زیر نظر قرارگاه مرکزی کربلا به فرماندهی مشترک سپاه و ارتش تعیین و بنابر طرح نهایی مانور، مأموریت و سازمان هر یک به شرح زیر اعلام گردید:

- قرارگاه قدس (محور شمالی): در بخش شمالی منطقه عملیات با مأموریت عبور از رودخانه کرخه کور و انهدام نیروهای دشمن و در ادامه پیشروی به سوی هدف بنا به دستور.

- قرارگاه فتح (محور میانی): در بخش میانی منطقه عملیات با مأموریت عبور از رودخانه کارون و پیشروی به سمت جاده اهواز - خرمشهر.

- قرارگاه نصر (محور جنوبی): در بخش جنوبی منطقه عملیات با مأموریت عبور از کارون و پیشروی به سمت جاده اهواز - خرمشهر و شمال خرمشهر.

- قرارگاه فجر: با ترکیب یگان‌های تیپ ۳ لشکر ۷۷ خراسان و تیپ ۳۳ المهدی و ۱۷ علی‌ابن‌ابیطالب در مرحله نهایی در منطقه پل نو وارد عمل شد.

ضرورت مرحله‌بندی عملیات نیز موجب گردید تا مراحل عملیات به شکل زیر به تصویب برسد:

۱- عبور از رودخانه کارون توسط قرارگاه نصر و فتح و پیشروی تا جاده اهواز - خرمشهر که می‌بایست مسافت ۱۸۰۲۵ کیلومتر را طی کنند.

۲- شکستن خاکریز اول توسط قرارگاه قدس با هدف درگیر نگه داشتن دشمن و توجه دادن قرارگاه‌های فتح و نصر به طرف غرب و جنوب برای تأمین مرز و آزادسازی خرمشهر.

۳- حرکت قرارگاه‌های فتح و نصر به طرف ساحل اروندرود و تصرف هدف‌های از پیش تعیین شده و سپس آزادسازی شهر خرمشهر طبق دستورالعمل طرح.

براساس طرح مقرر شد که قرارگاه قدس به‌عنوان قرارگاه پشتیبانی عملیات عمدتاً دشمن را درگیر کرده تا قرارگاه‌های فتح و نصر تلاش اصلی برای گرفتن سرپل و پیشروی به سمت جاده اهواز - خرمشهر را به اجرا در آورند. متعاقباً پس از بررسی‌های نهایی مقرر گردید به‌منظور تجزیه دشمن و جلوگیری از جابجایی و ممانعت از تمرکز قوای دشمن هر سه قرارگاه هم‌زمان تهاجم خود را آغاز نمایند (جعفری، ۱۳۸۴: ۷۰).

۶- مأموریت، اهداف و محدوده عملیات قرارگاهها در عملیات

بیت المقدس

مأموریت. نیروهای مسلح جمهوری اسلامی ایران متشکل از سپاه پاسداران انقلاب اسلامی و نیروی زمینی ارتش جمهوری اسلامی مأموریت یافتند تا در ساعت (س) روز (ر) در جنوب رودخانه کرخه کور و غرب رودخانه کارون تک نموده و ضمن انهدام نیروهای موجود دشمن و آزادسازی شهرهای خرمشهر و هویزه خط مرز بین المللی را تأمین نموده و از حمله مجدد احتمالی به کشور جمهوری اسلامی ایران جلوگیری نمایند.

اهداف تعیین شده برای این عملیات

- ۱- انهدام قوای دشمن و پایان دادن به حضور ارتش متجاوز بعثی در سرزمینهای استان خوزستان و آزادسازی بیش از ۵ هزار کیلومتر مربع از سرزمینهای ایران در جنوب کشور؛
- ۲- خارج نمودن شهرهای اهواز، حمیدیه، سوسنگرد از تیررس توپخانه دور برد دشمن؛
- ۳- رسیدن قوای اسلام به مرزهای بین المللی و ترمیم مرزهای جمهوری اسلامی ایران؛
- ۴- آزادسازی جاده اهواز - خرمشهر؛
- ۵- آزادسازی شهرهای خرمشهر، هویزه، منطقه جفیر تا مرز شلمچه و رودخانه اروند (علایی، ۱۳۸۶: ۲۳).

محدوده عملیات قرارگاهها

- ۱- قرارگاه قدس: به عنوان مأموریت پشتیبانی در منطقه جنوب اهواز، از فارسیات، کرخه کور، هویزه تا حاشیه هورالهویزه (منطقه شمالی عملیات)؛
- ۲- قرارگاه فتح: در منطقه میانی از فارسیات تا مسعودیه در جنوب دارخوین و در عمق منطقه نبرد یعنی منطقه آب گرفتگی، ایستگاه آهو، حسینه تا شمال ایستگاه نود در مرحله اول و از حسینه تا زید به طرف مرز بین المللی در مرحله دوم؛
- ۳- قرارگاه نصر: در منطقه جنوبی شمال خرمشهر از مسعودیه، سلمانیه تا بهمنشیر و خرمشهر و در عمق منطقه ایستگاه گرم دشت و تا مرز شلمچه و شهر خرمشهر (جعفری، ۱۳۸۴: ۷۱).

۷- تشریح عملیات بیت المقدس (کربلای ۳)

با اینکه رزمندگان به منظور جلوگیری از آمادگی دشمن در منطقه، سرعت عمل قابل ملاحظه‌ای از خود نشان دادند، اما بیم از هوشیاری و آمادگی دشمن همچنان به قوت خود باقی بود. این هوشیاری در صورتی که به برطرف شدن نقاط ضعف پدافندی دشمن خصوصاً در منطقه رودخانه کارون می‌انجامید، عملیات را با مشکلات اساسی مواجه می‌کرد. این مساله در کنار عدم اعتقاد برادران ارتش به عبور از رودخانه کارون می‌توانست ابهامات جدیدی را در خصوص مانور عملیات ایجاد کند. به همین منظور سپاه جهت رفع این نگرانی و احتمال هوشیاری دشمن نسبت به عبور نیروهای خودی از رودخانه کارون با تأکید مجدد به عبور از رودخانه به‌عنوان تلاش اصلی، به عملیات زودرس در این محور توجه داشت و آن را از نظر دور نمی‌کرد. این اقدام باعث می‌شد تا در صورت هوشیاری دشمن راه کار اصلی عملیات در منطقه همچنان باز بماند. به هر تقدیر این پیش‌بینی تنها یک احتمال کوچک بود که در صورت بن‌بست در عملیات، می‌توانست راهگشا باشد. با این تفاسیل، عملیات رزمندگان اسلام در ۵۵ دقیقه بامداد روز ۱۰/۲/۱۳۶۱ با رمز «یا علی بن ابیطالب (علیه السلام)» در محورهای مختلف آغاز شد. شرح چگونگی پیشرفت عملیات در مراحل مختلف به قرار زیر بود:

مرحله اول عملیات: در ساعت ۳۰ دقیقه بامداد روز دهم اردیبهشت ماه سال ۱۳۶۱ با اعلام رمز عملیات از سوی قرارگاه کربلا فرمان آغاز یورش به دشمن صادر شد. نیروهای خودی در تمام محورهای عملیات به مواضع نیروهای عراقی حمله‌ور شدند. اولین خبر درگیری از محور ۴ قرارگاه فتح به قرارگاه کربلا رسید. تیپ ۲۵ کربلا در ساعت ۵۵ دقیقه بامداد درگیر شده بود. به دنبال آن خبر درگیری کلیه یگان‌ها در محور شمال و غرب منطقه عملیاتی اعلام شد. در محور قرارگاه قدس (شمال کرخه نور) به دلیل هوشیاری دشمن و وجود استحکامات متعدد، پیشروی نیروها از سرعت مناسبی برخوردار نبود و تنها تیپ بیت‌المقدس و تیپ ثارالله موفق به عبور از مواضع دشمن و تصرف سرپل در جنوب رودخانه کرخه نور شدند. نیروهای دو یگان مزبور به دلیل عدم پوشش جناحین، شدیداً تحت فشار دشمن قرار داشتند. در محور قرارگاه فتح، یگان‌های خودی ضمن عبور از رودخانه کارون به سرعت خود را به جاده اهواز خرمشهر رسانده و به ایجاد استحکامات پرداختند. مسدود کردن راه عبور یگان‌های دشمن و اختلال در سیستم نقل و انتقال

ارتش عراق در جاده اهواز خرمشهر از مأموریت های این قرارگاه بود که به خوبی انجام شد. در محور قرارگاه نصر، یگان ها به دلیل تأخیر در حرکت نیروها، وجود باتلاق در کنار جاده اهواز خرمشهر و همچنین تمرکز دشمن در شمال خرمشهر، موفق به تصرف اهداف مورد نظر خود و الحاق با قرارگاه فتح نشدند. به همین دلیل الحاق کامل قرارگاه نصر با قرارگاه فتح و همچنین تصرف اهداف مرحله اول قرارگاه قدس در دستور کار عملیات در شب دوم قرار گرفت که با انجام آن تا حدودی اهداف مورد نظر تأمین شد؛ اما تا ۴۸ ساعت بعد، برخی رخنه ها همچنین به قوت خود باقی ماند، تا اینکه سرانجام پس از ۵ روز درگیری و جنگ و گریز، سرپل متصرفه از ۶۸ کیلومتر تا ۱۰۲ جاده اهواز خرمشهر تثبیت و کلیه رخنه ها ترمیم شد. عملیات قرارگاه قدس در شب دوم نیز ناموفق بود و نیروها مجدداً به مواضع اولیه خود پس از شروع عملیات بازگشتند.

مرحله دوم عملیات: در این مرحله، آزادسازی شهر خرمشهر موقتاً از دستور کار عملیات حذف و تصمیم گرفته شد که قرارگاه های فتح و نصر به منظور بستن عقبه یگان های دشمن و ایجاد سهولت در تصرف شهر خرمشهر از جاده به سمت خط مرزی پیشروی کند. قرارگاه قدس نیز مأموریت یافت تا به صورت محدود برای تصرف سرپل در جنوب کرخه نور اقدام کرده و در صورت موفقیت به گسترش آن پردازد. عملیات در ساعت ۲۲:۳۰ روز ۱۳۶۱/۲/۱۶ آغاز شد. نیروهای قرارگاه فتح در همان ساعات اولیه به جاده مرزی رسیدند اما یگان های قرارگاه نصر با اندکی تأخیر و تحمل فشارهای دشمن، خود را به دژ مرزی رسانده و با قرارگاه فتح الحاق کردند. دشمن با مشاهده جهت و سمت پیشروی رزمندگان به سوی دژ مرزی و نهایتاً بصره، بر سر دو راهی سرنوشت سازی قرار گرفت. در واقع دشمن تحت تأثیر تاکتیک ویژه عملیات، مجبور به اتخاذ یکی از دو تصمیم زیر بود:

۱. عقب نشینی از خرمشهر و نجات یگان های خود؛
  ۲. پذیرش ریسک سقوط شلمچه و محاصره ارتش خود در جنوب.
- فرماندهان ارتش عراق راه اول را انتخاب کردند و به لشکرهای ۵ و ۶ دستور عقب نشینی دادند. این اقدام ارتش عراق به دو منظور صورت گرفت:

اول اینکه دو یگان فوق‌الذکر از خطر محاصره و انهدام رهایی یابند و دوم اینکه زمینه‌های لازم برای تقویت هرچه بیشتر خطوط دفاعی بصره فراهم شد. این عقب‌نشینی از ساعات اولیه روز ۱۸ اردیبهشت آغاز شد که به علت تعجیل، منجر به اسارت تعدادی از نیروهای عراقی و بر جای ماندن تعداد زیادی از تجهیزات و امکانات یگان‌های مزبور گردید. نیروهای قرارگاه قدس بلافاصله پس از عقب‌نشینی دشمن به تعقیب آنان پرداختند و جاده اهواز خرمشهر (تا انتهای جنوب سرپل متصرفی در قرارگاه نصر) و مناطقی همچون جفیر، پادگان حمید و هویزه را آزاد کردند.

مرحله سوم عملیات: در این مرحله قرارگاه نصر مأموریت یافت تا حرکت خود را به سمت خرمشهر آغاز کند. نیروهای عمل‌کننده که متشکل از ۴ تیپ مستقل از سپاه و دو تیپ از ارتش بودند در آخرین ساعات روز ۱۹ / ۲ / ۱۳۶۱ عملیات خود را آغاز کردند. حضور پر حجم نیروهای دشمن در منطقه و خستگی ناشی از عملیات‌های پی در پی موجب شد تا نیروهای خودی در این مرحله توفیق چندانی بدست نیاورند و تکرار عملیات مزبور در فردای آن شب نیز چندان مثمر ثمر نبود. بر همین اساس تصمیم گرفته شد تا برای انجام عملیات نهایی از قرارگاه، فرصت بیشتری به یگان‌ها داده شود و از دو تیپ ۳۳ المهدی عَلَيْهِ السَّلَام و امام سجاده عَلَيْهِ السَّلَام فجر سپاه که به تازگی وارد منطقه شده بودند، استفاده شود.

مرحله چهارم عملیات: پس از استراحت مختصر یگان‌ها و نیز پیوستن قرارگاه فجر به سازمان عمل‌کننده در مرحله چهارم، تصمیم گرفته شد تا قرارگاه نصر در امتداد مرز به سمت جنوب حرکت کند و ضمن مسدود کردن جاده شلمچه، خود را به رودخانه اروند (نهر خین) برساند. قرارگاه فجر نیز در جناح میانی منطقه می‌بایست در امتداد نهر عرایض به سمت اروند هجوم برده و این منطقه را تصرف کند. قرارگاه فتح نیز مسئولیت عملیات در امتداد جاده اهواز خرمشهر و آزادسازی خرمشهر را بر عهده داشت. این مرحله از عملیات در ساعت ۲۲:۳۰ مورخه ۱ / ۳ / ۱۳۶۱ آغاز شد. قرارگاه نصر توانست جاده غرب خرمشهر را در شلمچه مسدود کند و قرارگاه فجر نیز موفق شد ضمن تأمین «پل نو» نیروهای خود را به کناره اروندرود برساند؛ اما قرارگاه فتح بدلیل هوشیاری و آمادگی فوق‌العاده دشمن، توفیق چندانی در تصرف اهداف مورد

نظر خود نداشت. دشمن برای خروج نیروهایش از محاصره، در اطراف «نهر عرایض» و «پل نو» و از سمت غرب (شلمچه) و شرق (خرمشهر) پاتک های شدیدی را آغاز کرد. ولی به دلیل مقاومت یگان های مستقر در منطقه با شکست مواجه شد. دشمن پس از این شکست، نیروهای خود را از شمال شرقی خرمشهر به داخل شهر هدایت کرد تا بلکه با توان بیشتری از شهر دفاع کند اما این حربه نیز کارساز نبود و نیروهای عراقی در اثر شکست های پیاپی و عقب نشینی های خفت بار، به کلی روحیه خود را از دست داده بودند و گرسنگی و تشنگی مانع از مقاومت هرچند مختصر آنها بود. در این شرایط تبلیغات یگان های خودی و درخواست از نیروهای عراقی برای تسلیم شدن، موجب شد تا آنها چاره را در تسلیم دیده و گروه گروه خود را به نیروهای اسلام تسلیم کنند. سرانجام خرمشهر در ساعت ۱۱ روز ۱۳۶۱/۳/۳ به تصرف نیروهای اسلام در آمد و خط پدافندی مناسبی از طلائی تا کوشک و شلمچه در حاشیه خطوط مرزی و نیز حاشیه شمال اروندرود برقرار شد (درویشی، ۱۳۹۵/۲/۳۰).

۸- نتایج و بازتاب های سیاسی و نظامی عملیات بیت المقدس

عملیات بیت المقدس که در منطقه جنوب اهواز و خرمشهر انجام شد، منجر به آزادسازی منطقه ای حدود به وسعت ۶۰۰۰ کیلومتر مربع از جمله آزادسازی شهر خرمشهر - هویزه، جاده اهواز - خرمشهر و منطقه جفیر و ۱۸۰ کیلومتر مرز از خرمشهر تا شلمچه و کوشک - طلائی تا هورالهویزه گردید. از دیگر نتایج این عملیات می توان به موارد ذیل اشاره نمود: کشته و زخمی شدن ۱۶ هزار نفر از دشمن، ۲۰ هزار نفر اسیر. لشکرهای ۳، ۶، ۹، ۱۰، ۱۲، زرهی، ۱۱ و ۷ پیاده و ۵ مکانیزه، متحمل خسارات فراوانی شدند، تیپ های مستقل ۱۰ زرهی، ۳۱، ۳۲ و ۳۳ نیروی مخصوص، ۹، ۱۰، ۲۰ گارد مرزی، ۲۳۸، ۵۰۱، ۴۰۷، ۶۰۵، ۶۰۱، ۶۰۲، ۴۱۶، ۴۱۹ و ۱۰۹ پیاده بین ۵۰ تا ۱۰۰ درصد منهدم شدند و در نهایت تجهیزات و امکانات برجای مانده از دشمن به حدی بود که احصاء و شمارش دقیق آنها میسر نبود. فتح خرمشهر، مهمترین دستاورد عملیات بیت المقدس، نقطه عطف تاریخ جنگ هشت ساله ایران عراق محسوب می شود. در این عملیات، موفقیت استراتژی آزادسازی سرزمین های اشغالی در جنوب تأمین شد و برتری نظامی ایران بر عراق مورد تأیید کارشناسان و تحلیل گران مسائل نظامی قرار گرفت. اگرچه محافل خبری دنیا کوشش کردند

تا شکست‌های ارتش عراق را تحت عنوان و پوشش عقب‌نشینی عراق به مرزهای بین‌المللی توجیه کنند اما باز هم این مساله موجب نادیده گرفتن برتری ایران در جنگ نشد. این شکست در کنار شکست‌های قبلی ارتش عراق موجب انفعال نظامی فرماندهان و نیروهای عراق در جنگ شد و این روحیه تا مدت‌ها در میان آنان دیده می‌شد. تنها نقطه ضعف نیروهای ایران در این عملیات، عدم تعقیب دشمن پس از عقب‌نشینی لشکرهای ۵ و ۶ بود که به علت کمبود توان صورت نگرفت. تأثیر نیروهای انقلابی و مردمی در این پیروزی‌ها نشان داد که جمهوری اسلامی با اتکاء به سازمان‌ها و نهادهای جدیدالتأسیس برآمده از روح انقلاب اسلامی، توانست کلیه حقوق خود را با قدرت تأمین کند.

از سوی دیگر فتح خرمشهر زنگ خطر را برای کشورهای منطقه به صدا درآورد و موجب شد تا این کشورها به سرکردگی آمریکا مبادرت به تقویت مالی و نظامی عراق کرده و آن را به‌عنوان پرچمدار مبارزه با انقلاب اسلامی حفظ کنند. در این شرایط ابعاد منطقه‌ای جنگ وسعت بیشتری یافت و جنگ وارد مرحله جدیدی شد که خروج از آن مستلزم تدابیر ویژه‌ای بود. لذا از مهمترین نتایج عملیات بیت‌المقدس می‌توان به موارد زیر اشاره نمود:

۱- تغییر نگرش‌ها و باورهای جهانی نسبت به توانمندی رزمندگان اسلام و اثبات قابلیت‌های

مبتنی بر خلاقیت‌ها و ابتکار نیروهای

ایرانی؛

۲- شگفتی و حیرت‌زدگی محافل

و افکار جهانی از پتانسیل ایمان، اصل غافل‌گیری و سرعت عمل رزمندگان اسلام به‌عنوان رهیافت‌های جدید دفاعی؛

۳- ایجاد نگرانی و وحشت در بین

حامیان منطقه‌ای و بین‌المللی رژیم عراق که با کمک‌های مالی و تسلیحاتی خود

به پیروزی عراق امیدوار بودند؛

۴- تغییر موازنه قدرت در

- جبهه های نبرد؛ به طوری که ابتکار عمل آفندی در اختیار رزمندگان اسلام قرار گرفت؛
- ۵- افزایش اقتدار سیاسی نظام در سطح بین المللی؛ به طوری که مسئولان سیاست خارجی، سرافرازانه در محافل و مجامع بین المللی از حقوق ملت مظلوم ایران دفاع می کردند؛
- ۶- واکنش کشورها به بهانه تهدید امنیت در خلیج فارس و اظهار نگرانی از گسترش انقلاب اسلامی در صورت تثبیت نظام جمهوری اسلامی؛
- ۷- وادار کردن سازمان های منطقه ای و بین المللی به موضع گیری؛ به ویژه شورای امنیت سازمان ملل که سکوت خود را پس از چندین ماه از آغاز تجاوز عراق شکست و اقدام به صدور قطعنامه نمود؛
- ۸- شکست توان سیاسی و نظامی عراق و تردید حامیان او در توانایی نظامی ارتش عراق با وجود حمایت های مالی و سیاسی و نظامی گسترده؛
- ۹- ایجاد سرور و شادمانی یکپارچه در ملت ایران و تقویت وحدت ملی و انگیزه دفاعی در همه آحاد ملت و مسئولان؛
- ۱۰- محدود شدن فعالیت گروهک های ضد انقلاب و ستون پنجم در داخل و ناامید شدن از ادامه فعالیت ها و احساس ترس از خشم و غرور دینی و ملی مردم (منصوری لاریجانی، ۱۳۹۱: ۱۵۱).

۱۰- عملیات بیت المقدس در نگاه رسانه های جهان

نگاهی به اخبار و گزارش های منعکس شده از خبرگزاری ها، شبکه های مختلف تلویزیونی مطبوعات معتبر جهان درباره عملیات بیت المقدس و آزادسازی خرمشهر نشان می دهد که با وجود نگاه جانبدارانه و جهت دار در ارسال اخبار و اطلاعات، در این باره جملگی این رسانه ها زبان اعتراف گشوده و با بهت و حیرت به شکست نیروهای بعثی در این عملیات اذعان کرده اند. مطلب ذیل که با تلاش روابط عمومی سازمان حفظ نشر آثار و ارزش های دفاع مقدس سپاه پاسداران تهیه شده نگاهی دارد به اخبار و مواضع رسانه های جهان پس از آزادسازی خرمشهر. عملیات پیروز بیت المقدس که منجر به آزادسازی خرمشهر پس از ۵۷۵ روزگردید، ضربه اساسی و تعیین کننده ای بر پیکر دشمن وارد ساخت و تمامی معادلات، و ذهنیت هایی را که در مورد

توانایی و قابلیت‌های نظامی ایران وجود داشت، تغییر داد. بسیاری از کارشناسان نظامی تحلیل‌گران رسانه‌های خارجی، در برابر سرعت عمل و ویژگی‌های عملیاتی نیروهای ایرانی به هنگام فتح خرمشهر، غافلگیر، مبهوت و شگفت‌زده شدند. رادیو دولتی انگلیس که در شامگاه نهم اردیبهشت ۱۳۶۱ اعلام می‌کرد: «چنانچه ایرانیان در صدد بازپس گرفتن خرمشهر برآیند، سخت‌ترین (گردو) را برای شکستن برگزیده‌اند.» سرانجام ناچار شد سکوت خود را بکشند و طی گفتاری در روز پنجم خرداد ماه سال ۶۱ یعنی دو روز پس از آزادسازی خرمشهر توسط رزمندگان اسلام حیرت زده اعلام کند: از زمانی که خبرنگاران غربی از نیروهای عراقی در خرمشهر دیدن کرده و از روحیه خوب آنها گزارش داده‌اند، بیش از سه یا چهار روز نمی‌گذرد که ناگهان همه شهر از دست عراقی‌ها بیرون کشیده شد. در ساعت ۱۰:۵۵ دقیقه بامداد چهارشنبه، چهارم خرداد ۶۱ خبرگزاری‌های بین‌المللی، در گزارش‌هایی که با عنوان «بسیار مهم» از بغداد به سراسر جهان مخابره کرد، برای نخستین بار ضمن استناد به بیانیه نظامی بغداد اعلام داشتند که عراق تلویحاً به شکست خود اعتراف کرده است. به نوشته وزیر خارجه وقت جمهوری اسلامی ایران، خبرگزاری رسمی عراق _ آی.ان.ا، طی یک اطلاعیه کوتاه ضمن آن که از خرمشهر با عنوان (بندر خرمشهر) نام برد، اعلام کرد: سخنگوی ارتش عراق اعلام کرده است بندر خرمشهر را ترک کرده و تا مرزهای بین‌المللی عقب‌نشینی کرده‌اند. این خبرگزاری افزود که عقب‌نشینی نیروهای عراقی، از روز یکشنبه اول خرداد ۱۳۶۱ آغاز شده است. همین اطلاعیه تلکس بین‌المللی خبرگزاری عراق، عصر روز چهارم خرداد ۱۳۶۱ به صورت دیگری از سوی رادیو صوت الجماهير بغداد به اطلاع افکار عمومی عراق رسانده شد: «یک سخنگوی ارتش عراق اعلام کرده است که نیروهای پیروزمند قادسیه صدام پس از آن که تمامی حمله‌های قوای دشمن منحوس و نژادپرست فارس را در مناطق الخفاجیه (سوسنگرد) و الاهواز (اهواز) با اقتدار کامل دفع کردند...، صبح روز ۲۴/۵/۱۹۸۲ (۳/۳/۱۳۶۱)، در یک جابه‌جایی تحسین برانگیز، عقب‌نشینی تاکتیکی (!) خود را از جبهه معمره (خرمشهر) با موفقیت کامل انجام داده‌اند. این درست در شرایطی از رادیوی دولتی بغداد پخش می‌شد که خبرگزاری آمریکایی (یونایتد پرس) در ساعت بیست و چهار و بیست و دو دقیقه همان روز، در گزارش ارسالی خود از بیروت، سربازان عراقی را در حال فرار توصیف کرده و نوشت: سربازان در حال فرار عراق، سرگرم گریختن از خرمشهر و مناطق اشغالی هستند. پس از

پخش گزارش های مستند و خبری و تصاویر تهیه شده از جبهه خرمشهر توسط رسانه های ایران و خارجی که در آنها شکست نیروهای عراقی در قالب صفوف هزاران نفره اسرا و انبوه ادوات و تجهیزات منهدم شده یا به غنیمت درآمده دشمن، به گویاترین وجهی به نمایش درآمد، دیگر حتی کشورهای جنوب خلیج فارس نیز که همواره از صدام حمایت می کردند، اکنون به واهی بودن دعاوی حکام بغداد اذعان داشتند. از طرف دیگر رژیم عراق برای فریب افکار عمومی و سرپوش گذاشتن بر شکست های بیت المقدس، اقدام به اعطای مدال شجاعت، نشان لیاقت و نشان رافدین به تعدادی از فرماندهان خود کرد. رادیو دولتی صدای امریکا پس از پنج شبانه روز سکوت و امتناع از انعکاس خبر فتح خرمشهر توسط نیروهای ایران، سرانجام در گزارش ویژه هشتم خرداد ماه سال ۱۳۶۱ خود می گوید: با وجود مشکلات تدارکاتی، ناآرامی های ناشی از انقلاب و کاهش تدریجی قدرت عملیات نیروهای هوایی ایران، ماشین نظامی ایران به گونه ای اعجاب آور عمل کرد. روزنامه گاردین چاپ انگلستان درباره سقوط فتح خرمشهر می نویسد: سقوط خرمشهر یعنی سقوط آخرین و مهم ترین افتخار جنگی عراق که ایرانی ها با بازپس گرفتن آن، این برگ برنده را که به وسیله آن عراق می کوشید ایران را به پای میز مذاکره بکشاند، از دست بغداد ربودند. همچنین وزیر امور خارجه آمریکا، «الکساندر هیگ» رسماً در شورای امور خاورمیانه وزارت خارجه شان می گوید: پیروزی های اخیر ایران در جنگ با عراق برای آمریکا نگران کننده است و منافع غرب خصوصاً آمریکا را در منطقه به خطر انداخته است (سامانه متمرکز سپاه تهران بزرگ، ۹۳/۲/۱۰).

تجزیه و تحلیل یافته های تحقیق

سقوط خرمشهر و اسارت هزاران سرباز عراقی را فقط می توان یک شکست فاجعه آمیز دانست و ارتش بعثی عراق، تحقیر ناشی از آن را نمی تواند فراموش کند. ارتش عراق، خرمشهر را پس از یک ماه جنگ شدید و تحمل تلفات سنگین به تصرف خود در آورد، در حالی که ایرانیان، پس از یک حمله که کمتر از دو روز به طول انجامید، آن را بازپس گرفتند و این عمل، افزون بر یک ضربه ی استراتژیک، از نظر روانی، ضربه عظیمی به ارتش عراق وارد کرد. این اعتراف فاینشال تایمز یکی از معتبرترین دستگاه های تبلیغاتی و مطبوعات غرب در زمان فتح خرمشهر توسط رزمندگان اسلام بود. خرمشهر، که پس از ۳۴ روز مقاومت در برابر دشمن در تاریخ ۴ آبان ۵۹ سقوط کرده بود، پس از ۵۷۵ روز اشغال، در کمتر از ۴۸ ساعت آزاد و به طور کامل از وجود

نیروهای ارتش عراق پاک‌سازی شد.

عملیات بیت‌المقدس به‌عنوان نقطه‌ی عطف و برجسته‌ترین عملیات پدافندی نیروهای مسلح جمهوری اسلامی ایران در تاریخ نظامی هشت سال دفاع مقدس ثبت شده است، زیرا پس از این عملیات بود که مرحله‌ی سوم جنگ آغاز شد و مقدمه‌ای شد برای پیگیری راهبرد تعقیب متجاوز.

پاسخ سوال ۱: عوامل و زمینه‌های موفقیت عملیات بیت‌المقدس چه بود؟

بعضی از زمینه‌ها و عوامل موفقیت این عملیات، از نظر تاکتیکی و عملیاتی، به چند عملیات پیش از عملیات بیت‌المقدس برمی‌گردد. به این ترتیب که ابتدا عملیات ثامن‌الائمه انجام گرفت، بعد عملیات طریق‌القدس و سپس فتح‌المبین که در نهایت منجر به آزادسازی منطقه‌ی شمالی خوزستان شد. مجموعه‌ی این سه عملیات اصلی و چند عملیات فرعی و انحرافی دیگر، اقدام‌هایی بود که با هدف تغییر کفه‌ی قدرت به نفع نیروهای خودی و به ضرر دشمن انجام گرفت. سه عملیات قبلی، از نظر تاکتیکی و عملیاتی، زمینه‌ای را فراهم کرد که بتوانیم در جبهه، هم قدرت بیشتری نسبت به عراق کسب کنیم و هم روحیه‌ی نیروهایمان را بالاتر ببریم. همچنین تجربه‌ی بیشتری به دست بیاوریم و عراق را در وضعیت نامساعدتری قرار بدهیم تا در نهایت بتوانیم بر آن پیروز شویم. عامل مهم دیگر این بود که ارتش و سپاه به‌همراه نیروهای داوطلب بسیجی، دوشادوش هم تحت فرماندهی مشترک ارتش و سپاه عمل کردند. همچنین طراحی بسیار خوب و فنی عملیات، شجاعت رزمندگان در تحمل سختی‌های میدان جنگ و خستگی‌ناپذیری آنها، باعث شدند تا این عملیات با موفقیت همراه باشد. به‌واقع توانایی فرماندهان در طراحی، اجرا و فرماندهی این عملیات، از دیگر عوامل موفقیت هستند؛ یعنی عوامل تکنیکی در کنار تجربه، روحیه و انگیزه‌ی بالای عوامل انسانی از لحاظ خستگی‌ناپذیری و اراده و در نهایت الطاف الهی باعث شد تا خرمشهر آزاد شود.

پاسخ سؤال دوم: خصوصیات بارز فنی طراحی عملیات بیت‌المقدس کدامند؟

یک عامل در موفقیت این عملیات، سرعت در طرح‌ریزی و شروع عملیات بود. عملیات بیت‌المقدس درست یک ماه بعد از عملیات فتح‌المبین انجام شد. معمولاً در جنگ ایران و عراق، بین هر عملیات، سه تا چهار ماه فاصله بود و این به یک روال متداول تبدیل شده بود. البته این موضوع، دلایل متعددی داشت. از جمله اینکه نیروها خودشان را آماده و تجهیزات و استعداد لازم

را تهیه کنند و پای کار بیاورند، زمین را شناسایی کنند و طرح ریزی کنند. در جنگ، طبق روش های نظامی، ابتدا توان دشمن سنجیده می شود، بعد منطقه از نظر جغرافیایی و امکان اقدام نظامی، مجدداً بررسی می شود و آن گاه راهکارهای مختلف مطرح و نسبت به یکدیگر سنجیده می شوند و سرانجام یکی از راهکارها انتخاب و برای آن تدارکات لازم دیده می شود. عامل دوم موفقیت، یعنی عبور از رودخانه ی کارون برای دستیابی به مناطق غرب این رودخانه، مسئله اصلی این عملیات بود که قبول این ریسک، مسئولیت بزرگی محسوب می شد. مهم تر از آن، اصل غافل گیری دشمن بود؛ به طوری که می توان مهم ترین ویژگی های عملیات آزادسازی خرمشهر را در این سه عبارت خلاصه کرد:

الف) ریسک فرماندهی، ب) اصل غافل گیری دشمن و ج) سرعت نیروهای عمل کننده.

معمولاً بین هر عملیات با عملیات بعدی، سه ماه تا چهار ماه فاصله بود. به عنوان نمونه، میان عملیات ثامن الائمه تا عملیات طریق القدس، سه ماه فاصله بود. همچنین بین عملیات طریق القدس و عملیات فتح المبین سه ماه فاصله بود. لذا اینکه بین هر عملیات با عملیات بعدی، یک فاصله ی سه تا چهار ماهه باشد، به صورت یک عادت برای هر دو طرف درآمده بود؛ یعنی دو طرف وقتی عملیاتی می شد، تقریباً در این اطمینان بودند که تا سه چهار ماه آینده از عملیات خبری نیست؛ اما در این عملیات، ما تلاش کردیم تا عراق را در یک غافل گیری سرنوشت ساز قرار بدهیم. عراق فکر می کرد بعد از عملیات فتح المبین، عملیات بعدی ایران سه ماه یا چهار ماه دیگر شروع می شود، اما ایران در مدت زمانی کوتاه تر از آنچه عراق برآورد می کرد، حمله را آغاز کرد.

لذا بلافاصله بعد از عملیات فتح المبین، حتی به یگان ها اجازه داده نشد که برای رفع خستگی به مرخصی بروند. دستور این بود که بلافاصله به منطقه بیت المقدس در جنوب اهواز نقل مکان کنند. در واقع یک مسافت سیصد کیلومتری را از شمال خوزستان، به جنوب خوزستان آمدند. لذا سرعت در اجرای این عملیات، چه از نظر تهیه پشتیبانی و چه از نظر طرح ریزی، یکی از عوامل غافل گیری عراق بود. زمانی که ما حمله به عراق را شروع کردیم، عراق فکر نمی کرد که ایران با این فاصله ی کوتاه توانسته باشد خودش را برای عملیات بعدی آماده کند.

عامل دوم، که خیلی در موفقیت این عملیات مؤثر بود، عبور از رودخانه ی کارون بود. در

جنگ، عبور از رودخانه، با حالت جنگی و رزمی، عملیات بسیار مشکل، پیچیده و خطرناکی محسوب می‌شود، چون برخلاف عبور عادی از پل‌ها، یگان‌های نظامی باید با حالت رزمی از رودخانه‌ای عبور کند که در آن طرف ساحلش، دشمن حضور دارد. معمولاً این گونه عملیات با ریسک توأم است. زمانی که یگان‌های رزمی در حال عملیات عبور از رودخانه هستند، یک ریسک را پذیرفته‌اند. چون در صورت وقوع جنگ، امکان و توان هم‌زمان عبور و جنگیدن وجود ندارد، زیرا هنوز آرایش جنگی ندارند. علاوه بر این، وقتی هم که از پل رد شدند، توان، آمادگی و آرایش لازم برای جنگیدن وجود ندارد. معمولاً در این زمان، دشمن سعی می‌کند پل و نیروهایی را که در حال عبور از رودخانه هستند بلافاصله زیر آتش هوایی و زمینی قرار بدهد. لذا عبور از رودخانه، از لحاظ محاسبه زمان نزدیک شدن نیروها به پل و عبور یگان‌ها از پل، برحسب طول پل و نوع یگان عبورکننده به لحاظ رزمی، پیاده یا مکانیزه، عملیات بسیار مشکلی است. با توجه به اینکه در جنگ‌های قبلی، تقریباً چنین عملیاتی تجربه نشده بود، برآورد ما این بود که عراق فکر نمی‌کرد ما بتوانیم از رودخانه کارون عبور کنیم.

یکی دیگر از عوامل تاکتیکی موفقیت این عملیات، وسعت منطقه عملیات در عرض رودخانه است که به آن اصطلاحاً «سرپل» گفته می‌شود. مسلماً در عملیات عبور از رودخانه، نیروها «به ستون یک» از رودخانه عبور نمی‌کنند، بلکه محوطه‌ای را در آن سوی ساحل رودخانه برای عبور، تصرف و تجدید سازمان و آرایش نیروهای عمل‌کننده در نظر می‌گیرند. در عملیات بیت‌المقدس، محدوده عملیات رودخانه‌ی کارون یا به اصطلاح نظامی، سرپل عملیات، عرض چهل کیلومتری داشت؛ یعنی در عرض چهل کیلومتر با زدن پنج پل و با کمک قایق‌هایی که از نیروی دریایی آورده شده بودند و همچنین «طراده‌هایی» که برای عبور و حمل و نقل بار و تجهیزات زرهی و توپخانه در عرض چهل کیلومتر به خدمت گرفته شد، نیروهای ما از رودخانه عبور کردند. عراق در این زمان متحیر و سرگردان شده بود که به کجای این عرض چهل کیلومتری حمله کند. چون به هر گوشه که حمله می‌کرد از یک گوشه دیگر ایران به پیشروی ادامه می‌داد. لذا عریض بودن «سرپل» یکی از عوامل تاکتیکی موفقیت بود که در این طرح لحاظ شده بود و از نظر نظامی، جزء نکات بسیار برجسته این عملیات است.

پاسخ سؤال سوم: ارزیابی مقایسه میان اهداف با نتایج و دستاوردهای عملیات بیت المقدس

چيست؟

ما دو نوع هدف در این عملیات داشتیم: اول، اهداف راهبردی و دوم، اهداف تاکتیکی. اهداف راهبردی ایران در عملیات بیت المقدس، آزادسازی خرمشهر و تهدید شرق بصره بود. اهداف تاکتیکی هم در این عملیات عبارت بود از انهدام دشمن در مناطق اشغالی جنوب غرب خوزستان و آزادسازی این بخش ها و وارد آوردن خسارت و تلفات به ماشین جنگی دشمن در این منطقه. آزادسازی خرمشهر به عنوان هدف راهبردی این عملیات، باعث خنثی کردن اهداف راهبردی عراق در حمله به ایران می شد. طبق اسناد و مدارک و نیز گفته های مقامات عراقی، عراق در حمله به ایران سه هدف عمده را تعقیب می کرد: اول، سرنگونی نظام جمهوری اسلامی ایران. دوم، جداسازی خوزستان با استفاده از گزینه ی نظامی از طریق حمله به خوزستان و سومین خواسته یا هدف عراق در حمله به ایران، تجدید نظر در قرارداد ۱۹۷۵ الجزایر، ناظر به وضعیت مرزبندی روی رودخانه مشترک اروند بود.

ما در قرارداد ۱۹۷۵ و طبق تمام قوانین و حقوق بین المللی حاکم بر رودخانه های مشترک، با عراق به این توافق رسیدیم که «خط تالوگ» یا «خط القعر» رودخانه اروند، مرز مشترک دو کشور قرار گیرد؛ اما عراق مدعی بود که این رودخانه جزء آب های داخلی عراق است. این ادعای عراق برمی گشت به سال ها قبل از این تاریخ و حتی برمی گشت به دولت عثمانی که عراق از دل آن متولد شده بود. البته این اختلاف مرزی توسط انگلستان بین دو کشور تشدید شد و قبل از خروج از منطقه غرب آسیا، این اختلاف را بین دو کشور تشدید کرد. رژیم بعث عراق معتقد بود که ساحل ایران در رودخانه، مرز دو کشور است؛ در حالی که این ادعا برخلاف منطق مرزبندی حاکم بر رودخانه های مشترک مرزی است و لذا ادعایی کاملاً واهی و بی اساس بود، ولی عراق روی ادعایش اصرار می کرد. عراق بعد از انقلاب اسلامی، تصمیم به حمله به ایران گرفت. یکی از دلایل حمله این بود که در این قرارداد تجدیدنظر ایجاد کند و ایران بپذیرد که تمامی این رودخانه متعلق به عراق است. برای اینکه این خواسته اش را محقق کند، روی خرمشهر و آبادان دست گذاشت؛ یعنی درصدد برآمد که بر کرانه شمالی اروند تسلط پیدا کند که اگر آنجا متعلق به عراق می شد، طبیعتاً دیگر ایران نمی توانست ادعایی راجع به این رودخانه داشته باشد، چون ساحلی در

این رودخانه نداشت؛ اما با بازپس گیری خرمشهر، فرایند ناکامی عراق در دستیابی به اهدافش کامل شد. در واقع عراق تمام اهدافش را از دست داده بود. هم نتوانسته بود جمهوری اسلامی را سرنگون کند، هم نتوانسته بود خوزستان را از ایران جدا کند، چون قبلاً با فتح‌المبین و طریق‌القدس، خوزستان آزاد شده بود و هم ساحل شمالی اروند را از دست داده بود و در این هدف هم ناکام مانده بود. لذا تمامی اهداف عراق در حمله به ایران، نقش بر آب شده بود. در واقع بازپس‌گیری خرمشهر مجموعه اهداف عراق را در حمله به ایران نقش بر آب کرد. ضمناً نشان‌دهنده این بود که حکومت جمهوری اسلامی ایران نه تنها یک حکومت متزلزل و بی‌ثبات و ناتوان نیست، بلکه توانسته است دشمن خود را از بخش عظیمی از مناطق اشغالی خود بیرون کند. نه تنها سرنگون نشده، بلکه محکم‌تر سر جای خودش نشسته و ضمناً قوای نظامی ایران از آن حالت تدافعی کاملاً آزاد شدند و توانستند نیروهای عراقی را بیرون برانند و کفه قدرت نظامی به نفع ایران سنگین شده بود؛ اما در پاسخ به این سؤال که چقدر از اهداف این عملیات محقق شد، باید بگوییم بخش اعظم اهداف راهبردی، که همانا آزادسازی خرمشهر بود، محقق شد و همچنین تمامی اهداف تاکتیکی نیز در این عملیات محقق شد.

نتیجه‌گیری

در بررسی و نتیجه‌گیری به عمل آمده در این مقاله نشان می‌دهد که در دوران جنگ هشت‌ساله نبردی عظیم‌تر، وسیع‌تر، مهم‌تر و ماندگارتر از عملیات بیت‌المقدس وجود ندارد. بیشترین تعداد اسرای دشمن و بالاترین رقم غنایم جنگی در این عملیات به دست آمده است. عمیق‌ترین پیشروی‌ها در این نبرد انجام شد، به‌گونه‌ای که از شرق منطقه عملیاتی با عبور از کارون، ۳۷ کیلومتر پیشروی در مرکز ثقل قوای دشمن انجام و رزمندگان اسلام خود را به مرز بین‌المللی رساندند و از سمت اهواز نیز حدود ۱۲۰ کیلومتر تا خرمشهر و اروندرود، منطقه بزرگی به تصرف قوای اسلام درآمد. در سال دوم جنگ، صدام و مسئولین ارتش بعثی عراق در همه سطوح از ظهور یک قدرت جدید در قابلیت‌های رزمی جمهوری اسلامی ایران، غافلگیر شدند. آنها نتوانستند درک کنند که این قدرت جدید نظامی، چگونه در ایران به وجود آمد. آنها مشاهده می‌کردند که توان ارتش جمهوری اسلامی، تفاوتی نکرده است. بر تجهیزات، جنگ‌افزار و

یگان‌های آنها چیزی اضافه نشده است ولی در عین حال ترکیب جدیدی از توانمندی‌های نظامی در قدرت رزمی ایران پدید آمده است. این قدرت جدید حضور نیروهای داوطلبانه مردمی در جبهه‌های جنگ بود که با نگرش امام خمینی علیه السلام به موضوع دفاع و برداشت‌های ایشان از مکتب دفاعی اسلام، پدید آمده بود. داوطلبان بسیجی با کمک پاسداران آموزش دیده در سپاه پاسداران انقلاب اسلامی سازماندهی شدند و حجم عظیمی از یگان‌های رزمی جدید را به وجود آوردند که با انگیزه الهی و با تمام قوا در کنار ارتش جمهوری اسلامی ایران در برابر دشمن می‌جنگیدند. از سوی دیگر سازمان جهاد سازندگی به عنوان یک قدرت بزرگ پشتیبانی و مهندسی، توانستند ده‌ها گردان عملیاتی را شکل دهند که پایه‌پای رزمندگان خط مقدم، امکان مقاومت در برابر دشمن را فراهم آوردند.

مطالعه این حماسه‌ها و ایثارگری‌های تاریخی رزمندگان ایران، اعم از نیروهای سپاه، بسیج، ارتش و جهاد سازندگی، ما را به این حقیقت هرچه بیشتر رهنمون می‌سازد که این غیور مردان از همان ابتدای پیروزی جمهوری اسلامی ایران در مسیر ارتقاء فرهنگ ناب اسلامی-ایرانی پیشقدم بوده‌اند و در جبهه حق علیه باطل و در ۸ سال دفاع مقدس از جان‌مایه گذاشته‌اند. البته در این مسیر و به خصوص عملیات بیت المقدس، نقش فرماندهان سپاه و ارتش بسیار حائز اهمیت بوده است. در مجموع، حضور فعال و ۲۵ روزه رزمندگان در اجرای آفندهای مکرر و متقابل و تحمل دلیرانه پاتک‌های سنگین و متعدد دشمن و دفع آنها نشان‌دهنده قصد قطعی و اراده استوار آنان برای کسب پیروزی، تأمین هدف‌ها و به‌ویژه آزادسازی خرمشهر بوده است و نمونه‌ای از تلاش‌های خستگی‌ناپذیر آنان در نبرد علیه متجاوز به شمار می‌آید. در پایان می‌توان به پیام حضرت امام خمینی علیه السلام در خصوص آزادی خرمشهر اشاره نمود که ایشان فرمودند: «با تشکر از تلگرافاتی که در فتح خرمشهر به اینجانب شده است، سپاس بی‌حد بر خداوند قادر که کشور اسلامی و رزمندگان متعهد و فداکار آن را مورد عنایت و حمایت خویش قرار داد و نصر بزرگ خود را نصیب ما فرمود. اینجانب با یقین به آنکه (ما النصر الا من عندالله) از فرزندان اسلام و قوای سلحشور مسلح که دست قدرت حق از آستین آنان بیرون آمده و کشور بقیه‌الله الاعظم ارواحنا لمقدمه الفدا را از چنگ گرگان آدم‌خوار که آلت‌هایی در دست ابرقدرتان، خصوصاً آمریکای

جهان خوار هستند، بیرون آورد و ندای الله اکبر را در خرمشهر عزیز طنین انداز کرد و پرچم لا اله الا الله را بر فراز آن شهر خرم که به دست جنایتکاران غرب به خون کشیده و خونین شهر نام گرفت به اهتزاز در آورد، تشکر می‌کنم و آنان فوق تشکر امثال من هستند. آنان به یقین مورد تقدیر ناجی بشریت و برپاکننده عدل الهی در سراسر گیتی روحی لترات مقدمه الفدا می‌باشند. آنان به آرام «مارمیت اذ رمیت و لکن الله رمی» مفتخرند. مبارک باد و هزاران بار مبارک باد بر شما عزیزان و نور چشمان اسلام این فتح و نصر عظیم که با توفیق الهی و ضایعات کم و غنایم بی‌پایان و هزاران اسیر گمراه و مقتولین و آسیب دیدگان بدبخت که با فریب و فشار صدام تکریتی، این ابر جنایتکار دهر به تباهی کشیده شدند، سرافرازانه برای اسلام و میهن عزیز افتخار ابدی هدیه آوردید و مبارک باد بر فرماندهان قدرتمند که فرماندهان چنان فداکارانی هستند که ستاره درخشنده پیروزی آنان بر تارک تاریخ تا نفع صور نورافشانی خواهد کرد و مبارک باد بر ملت عظیم الشان ایران این چنین فرزندان سلحشور جان‌برکفی که نام کشورشان را جاویدان کردند و مبارک باد بر اسلام بزرگ این متابعانی که در دو جبهه جنگ با دشمن باطنی و دشمن ظاهری پیروزمندانه و سرافراز امتحان خویش را داده‌اند و برای اسلام سرافرازی آفریدند و هان، ای فرزندان قرآن کریم و نیروهای ارتشی، سپاهی، بسیجی، ژاندارمری، شهربانی و کمیته‌ها و عشایر و نیروهای مردمی داوطلب و ملت عزیز، هوشیار باشید که پیروزی هرچند عظیم و حیرت‌انگیز است، شما را از یاد خداوند که نصر و فتح در دست اوست غافل نکند و غرور فتح شما را به خود جلب نکند که این افتخار بزرگ و دامی خطرناک است که با وسوسه شیطان به سراغ آدم می‌آید و برای اولاد آدم تباهی می‌آورد و من با آنکه به همه شما اطمینان تعهد به اسلام دارم، از تذکری که برای مؤمنان نفع دارد، باید غفلت نکنم. چنانچه از نصیحت به حکومت‌های همجوار و منطقه دریغ ندارم و آنان می‌دانند، امروز با فتح خرمشهر مظلوم، دولت و ملت پیروزمند ما از موضع قدرت سخن می‌گویند و من به پیروی از آنان به شما اطمینان می‌دهم که اگر از اطاعت بی‌چون و چرای آمریکا و بستگان آن دست بردارید و با ما به حکم اسلام و قرآن کریم رفتار کنید، از ما جز خیر و پشتیبانی نخواهید دید و شما بدانید آنقدر که ابرقدرت‌ها از صدام، این نوکر چشم و گوش بسته، پشتیبانی کردند از شماها که قدرت‌های کوچک و حکومت‌های ضعیف هستید، پشتیبانی نمی‌کنند و شما عاقبت این جنایت‌کار و هم‌قطار جنایت‌کارش شاه مخلوع را به عیان دیده‌اید. قدرت‌های بزرگ پیش از آنکه

از شما استفاده نمایند، از شما طرفداری نمی کنند و شما را برای منافع خویش به هلاکت می کشند و من نصیحت برادرانه به شما می کنم که کاری نکنید که قرآن کریم برای برخورد با شما تکلیف نماید با حکم خدا با شما رفتار کنیم و یقین بدانید که امثال حسنی مبارک مصری و حسین اردنی و دیگر جنایتکاران آنان برای شما نفعی ندارد و دین و دنیای شما را تباہ می کنند. اگر با نشست های خود بخواهید طرح کمپ دیوید یا فهد را که مرده اند، زنده کنید که خطر بزرگی برای کشورهای اسلامی به خصوص حرمین شریفین می دانیم؛ اسلام به ما اجازه سکوت نمی دهد و اینجانب در پیشگاه مقدس خداوند تکلیف الهی خود را ادا نمودم. اکنون دست تضرع و دعا به سوی خالق یکتا بلند کرده و به قوای مسلح اسلام و فداکاران قرآن کریم و میهن عزیز ایران دعا می کنم و سلامت و سعادت و پیروزی آنان را خواستار هستم. سلام و درود بی پایان بر فرماندهان قوای مسلح و رزمندگان فداکار و بر ملت دلیر ایران عزیز و سرشار از شادی ما. «والسلام علی عباد الله الصالحین» (امام خمینی علیه السلام، ۱۳۸۲).

منابع

- ۱- قرآن کریم.
- ۲- امام خمینی علیه السلام (۱۳۸۲)، «صحیفه نور»، تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی علیه السلام.
- ۳- حافظ‌نیا، محمدرضا (۱۳۸۹)، «مقدمه‌ای بر روش تحقیق در علوم انسانی»، تهران: انتشارات سمت.
- ۴- ابراهیمی، خدایار (۱۳۹۴)؛ نقش شبکه‌های اجتماعی مجازی در انتقال فرهنگ دفاع مقدس، دو فصلنامه مطالعات دفاع مقدس، سال اول، شماره اول.
- ۵- نوروزی، محمدتقی (۱۳۸۵)، فرهنگ دفاعی-امنیتی، تهران، انتشارات سنا، مرکز مطالعات و پژوهش‌های مدیریت.
- ۶- باقری، مصطفی (بی تا)، «تأثیرات فرهنگی دفاع مقدس»، تهران: پژوهشگاه علوم و معارف دفاع مقدس.
- ۷- هیرو، دیلیپ (۱۳۹۰)، «طولانی‌ترین جنگ (رویاریویی نظامی ایران و عراق)»، ترجمه علی‌رضا فرشچی و همکاران، تهران، نشر مرز و بوم (مرکز اسناد و تحقیقات دفاع مقدس).
- ۸- بختیاری، مسعود (۱۳۸۰)، «عملیات بیت‌المقدس و آزادسازی خرمشهر»، تهران: انتشارات ایران سبز.
- ۹- درودیان، محمد (۱۳۸۰)، «جنگ، بازیابی ثبات»، تهران: مرکز مطالعات و تحقیقات جنگ سپاه پاسداران انقلاب اسلامی.
- ۱۰- درودیان، محمد (۱۳۹۱)، «آغاز تا پایان»، تهران: مرکز اسناد و تحقیقات دفاع مقدس.
- ۱۱- منصورى لاریجانی، اسماعیل (۱۳۹۱)، «آشنایی با دفاع مقدس»، تهران: انتشارات خادم‌الرضا علیه السلام.
- ۱۲- سوداگر، احمد (بی تا)، «جاده‌های سربی»، تهران: دفتر معارف جنگ.
- ۱۳- جعفری، فتح‌ا... (۱۳۸۴)، «فصلنامه مطالعات جنگ ایران و عراق، نگین ایران»، سال سوم، شماره دوازدهم، تهران: انتشارات مرکز اسناد و تحقیقات دفاع مقدس.
- ۱۴- رشید، غلامعلی (۱۳۷۹)، «هنر جنگ»، تهران: مرکز مطالعات و تحقیقات جنگ سپاه.
- ۱۵- سپاه پاسداران انقلاب اسلامی (۱۳۷۸)، «از خرمشهر تا فاو»، تهران: مرکز مطالعات و

تحقیقات جنگ سپاه.

- ۱۶- علایی، حسین (۱۳۸۶)، «فصلنامه مطالعات دفاعی و امنیتی»، سال چهاردهم، شماره ۴۹، تهران: انتشارات دانشگاه امام حسین علیه السلام.
- ۱۷- علایی، حسین (۱۳۹۱)، «روند جنگ ایران و عراق»، تهران، نشر مرز و بوم.
- ۱۸- حبیبی، ابوالقاسم (۱۳۷۹)، «گزارش اجمالی سی و هشت عملیات بزرگ»، تهران: مرکز مطالعات و تحقیقات جنگ سپاه.
- ۱۹- درودیان، محمد (۱۳۷۷)، «سیری در جنگ ایران و عراق»، تهران: مرکز مطالعات و تحقیقات جنگ سپاه.
- ۲۰- مصاحبه خبرگزاری فارس با امیر سرتیپ مسعود بختیاری در تاریخ ۱۳۹۳/۳/۴.

منابع اینترنتی

- ۱- وبگاه پژوهشگاه دفاع مقدس با تارنمای: www.Dsrc.ir.
- ۲- پایگاه اطلاع رسانی باغ موزه دفاع مقدس با تارنمای: www.iranhdm.ir.
- ۳- پایگاه اینترنتی فصلنامه نگین ایران با تارنمای: www.negineiran.ir.
- ۴- درویشی، فرهاد (۱۳۹۵/۲/۳۰)، «عملیات بیت المقدس، حماسه ای برای تاریخ»، در پایگاه اینترنتی مرکز اسناد و تحقیقات دفاع مقدس با تارنمای www.defamoghaddas.ir.
- ۵- سامانه متمرکز مجازی سپاه تهران بزرگ با تارنمای: www.alghadir.ghasam.ir.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی